

Índex

Tenen un nom	11
Nota de l'edició.....	24
 L'HOSPITAL	
Creació de l'hospital.....	29
El brot de febre tifoide	45
 SOTA CONTROL	
El control polític	65
L'activitat politicocultural	85
Obertura a la ciutat	109
L'atenció als refugiats	119
 EL FINAL	
Campanya d'hivern i evacuació de les Brigades	127
El camí del retorn o de l'exili	141
Desmantellament de l'hospital.....	157
 L'ÈPOCA I ELS PROTAGONISTES	
L'època.....	173
L'origen de les Brigades Internacionals.....	173
El Servei Sanitari Internacional.....	174
La xarxa de la rereguarda a Catalunya.....	176
Les infermeres voluntàries de les Brigades Internacionals	177
El sistema Nightingale	178
Els protagonistes	181

Tenen un nom

Tenim un Nom, una cara, una història de vida.

Un temps. Un espai. Vida.

Incloure.

Montse BAGARIA CANAL

Tenen un nom (2020)

L'any 2018, la vida em va portar a encetar una aventura, un projecte d'investigació que va culminar el 2022 amb la defensa de la tesi doctoral titulada *Infermeres de les Brigades Internacionals destinades a l'Hospital Internacional de Vic: humanisme i compromís polític (abril 1938 – gener 1939)*. La meua història familiar em va empènyer a centrar la recerca en la Guerra Civil; la meua professió, a dirigir la mirada cap a les infermeres, i l'Hospital Internacional de Vic em va proporcionar l'espai idoni per observar i comprendre les activitats que s'hi van portar a terme, així com la vida que hi bullia, on els moments d'alegria i tranquil·litat anaven acompanyats de dificultats i de mort.

Vinc d'una família, com tantes altres, on el SILENCI va ser una constant, de la guerra no se'n parlava. El meu avi matern, Josep Bassols Morera, de can Correu de Tavertet, va estar vuit anys tancat a la presó Model de Barcelona. Des del 24 de juliol de 1936 va formar part del comitè local de defensa antifeixista del poble, com a representant d'Esquerra Republicana de Catalunya, i va ser alcalde des de principis del 1937 fins al setembre del 1938. Per altra part, el meu avi patern, Josep

Sadurní Verdaguer, del Sunyer de dalt, també de Tavertet, havia format part de l'ajuntament fins a la constitució del comitè local i, acabada la guerra, es va integrar a la Falange local, tot participant en diferents declaracions relacionades amb la causa de Josep Bassols. Fos com fos, la meva àvia materna, la Dolors, es va quedar sola amb quatre filles: la meva mare, que era la gran, tenia vuit anys, la segona cinc, la tercera quatre i la més petita tenia cinc mesos. Soc incapaç d'imaginar-me com va ser la seva vida durant aquests anys a Tavertet, un poblet aïllat del Collsacabra on vivien unes quatre-centes persones, segons el cens del 1940 (Institut Nacional d'Estadística). El relat de la meva àvia sobre aquell temps se centrava en les dificultats i la lluita per tirar endavant la família tota sola, mentre que les seves filles situaven el record en la felicitat lligada als jocs que feien al carrer i vora els cingles. Aquest últim discurs només variava molt de tant en tant, quan a alguna de les germanes se li escapava el rebuig de què van ser víctimes a l'escola, titllant-les de «roges».

Els anys van anar passant i les noies de can Correu es van fer grans, segurament abans d'hora, eren altres temps. Encara molt jovenetes, se'n van haver d'anar a servir a diferents masies de la plana, era una de les poques possibilitats de supervivència. La Maria, la filla gran, va tornar a Tavertet, i si la política havia separat Josep Bassols i Josep Sadurní, l'amor va tornar a unir les dues famílies. La pubilla de can Correu es va casar amb en Miquel, el tercer fill del Sunyer de Dalt, i el matrimoni va anar a viure a casa dels pares d'ella, era l'any 1954. Els de can Correu ja feia temps que vivien a Roda de Ter, des que havien anat a treballar a La Blava (tal com havien fet altres famílies de Tavertet), la fàbrica tèxtil propietat de Tecla Sala Miralpeix i del seu marit, Joan Riera Sala. Moltes vegades m'he preguntat quina va ser la relació del meu pare

amb el meu avi matern, però al meu pare no l'hi vaig demanar mai, i al meu avi no en vaig tenir oportunitat, va morir quan jo tenia quatre anys. L'únic record que tinc d'ell és com de bé m'ho passava quan em portava a col·libè.

A casa no es parlava de política, i les escasses referències de l'estada del meu avi a la presó anaven lligades amb el patiment de l'àvia per tirar la família endavant. Ningú deia res i jo vaig normalitzar el SILENCI. A mesura que em feia gran, les preguntes que formulava no tenien resposta i les històries que m'explicaven no captaven el meu interès.

Potser no hi té res a veure, però sempre m'ha semblat curiós que, quan a la meva àvia materna li van diagnosticar l'Alzheimer, els oblots van deixar lloc a l'absència de paraules: va deixar de parlar i el mutisme es va instaurar en la seva vida. Definitivament el SILENCI se'n va apoderar, la malaltia tancava una porta que ella mai va permetre que s'obris. Al mateix temps, la POR va aflorar en la vida de la meva mare i, de retruc, en la meva. Les ferides de la guerra i la postguerra no s'havien curat, el trauma no s'havia elaborat.

Anys després de la mort de la meva àvia i també del meu pare, de nou l'Alzheimer va fer acte de presència, aquest cop en la meva mare. Ella no va deixar de parlar, però les preguntes van deixar de tenir sentit i el SILENCI i la POR es van quedar. Aquesta situació em va portar a viure experiències que requerien una gran despesa d'energia, i tot i ser conscient del valor que tenia fer una tesi doctoral per la meva activitat a la Universitat de Vic, ser dona, filla i mare va contribuir a fer de la tesi una de les meves últimes prioritats en aquell moment vital. La família i les amigues van esdevenir els pilars sobre els quals em vaig recolzar per tirar endavant, i quan estava sola i la POR em paralitzava, procurava viure el moment. Un mantra que aleshores sempre

m'acompanyava, i que encara avui em consola, és «tot està bé i tot anirà molt bé».

En aquesta època vaig experimentar que, quan una porta es tanca, hi ha una finestra que s'obre. Vaig decidir no fer la tesi i aprofitar l'oportunitat d'iniciar un treball personal que m'ha permès anar omplint els silencis, a més de reconèixer, acceptar i afrontar les pors. En aquest procés, la lectura del llibre *Trauma i transmissió. Efectes de la guerra del 36, la postguerra, la dictadura i la transició en la subjectivitat dels ciutadans*, de les psicòlogues Anna Miñarro i Teresa Morandi, em va ajudar a fer-me càrrec de les repercussions del SILENCI i de l'impacte que pot tenir en les generacions futures un trauma no elaborat per la primera generació. Fins ara havia focalitzat l'atenció, sobretot, en la família materna, però en tenia una altra, la família Sadurní-Pons. Em tocava fer un treball que em permetés sentir-me part de totes dues, per enfrontar-me a una vivència que, de manera repetitiva, constituïa part de la meva història i es concretava en una sensació pertorbadora: em trobava al mig de dues forces que em tibaven, dues forces oposades, dos extrems impossibles d'integrar.

Mentrestant, la vida em va fer un regal. Aspectes familiars que havia sentit comentar a casa, superficialment, van reapareixer i van contribuir a omplir llacunes. El juliol del 2016 vaig conèixer el net d'un germà del meu avi matern, l'Àngel, i la seva dona, la Isabel. Vivien a Madrid, i la necessitat de l'Àngel de «volver la vista atrás para enlazar los recuerdos y construir nuestra historia» els va portar a començar una aventura de recerca, tot visitant els ajuntaments de l'Esquirol, Tavertet i Rupit per descobrir la família del seu avi, en Pere, o Pedro, tal com ell l'anomenava. La visita a Tavertet els va portar al restaurant Can Miquel, i quan van demanar si algú recordava la família Bassols, un senyor d'uns noranta anys,

en veure la foto del pare d'en Pere, Josep Bassols Ambrós, conegut com el Vell Correu de Tavertet, els va dir que ell «l'havia conegut de jove treballant en una de les fàbriques tèxtils que hi havia a Roda de Ter». Era impossible, perquè el Vell Correu havia mort entre el 1930 i el 1935, i en aquella època l'informant devia tenir entre deu i dotze anys. La semblança de Josep Bassols Ambrós amb el seu fill Josep i la confusió produïda els va servir de pista per trobar la família Bassols. Des del primer encontre, la sensació que vaig tenir va ser la de conèixer-los de tota la vida, i l'ambient que es va crear va facilitar l'establiment d'una llarga conversa sobre Tavertet, la guerra i la postguerra, i les històries passades s'entreteixien amb les presents i amb els projectes futurs.

A poc a poc, tot s'anava col·locant al seu lloc perquè el 2017 es produïssin canvis en diferents àmbits de la meua vida: tenia el coratge per passar a l'acció. Vaig decidir fer la tesi doctoral. De ben segur hi van contribuir la consolidació dels llaços establerts amb la meua nova família i una conferència que la doctora Gloria Gallego va impartir a la Universitat de Vic sobre les infermeres voluntàries de les Brigades Internacionals. En la seva intervenció, aquesta infermera va fer referència a l'Hospital Internacional de Vic, que les Brigades Internacionals van muntar a l'edifici de l'Escorial. Recordo com si fos ara que, quan li vaig plantejar de fer la tesi sobre aquesta temàtica, la seva resposta va ser molt precisa: abans que res calia buscar si hi havia informació. Vaig posar fil a l'agulla, i aquesta primera cerca em va servir per confirmar l'existència d'algunes publicacions sobre aquest hospital i el seu personal, i al mateix temps vaig accedir a alguns arxius que custodiaven documents que em permetrien continuar la recerca. Un element va ser clau per passar a l'acció: em sentia bé, tranquil·la i en pau amb mi mateixa. Vaig fer cas del meu

instint i em vaig matricular al doctorat; aquest fet suposava vèncer la por, arriscar-me i embarcar-me en una aventura amb l'objectiu de gaudir-ne. Els interrogants eren molts, però tenia clar que començava una investigació vinculada amb la Guerra Civil, les infermeres i l'Hospital Internacional de Vic. Durant aquest període la meva mare es va morir, i després de viure el llarg procés de dol associat a l'Alzheimer, vaig sentir que era el moment de donar-me el permís de reduir la jornada laboral per dedicar-m'hi.

Aquest preàmbul permet entendre com la tesi m'ha permès fer servir les paraules com a mitjà per transformar el sofriment i la impotència dels vençuts, entre els quals hi havia la meva família materna, i per integrar també el fet que tothom que va viure la Guerra Civil té la seva part de veritat. La forma que vaig triar per fer-ho va ser teixir un relat entorn de noranta-cinc infermeres progressistes i d'esquerres, amb el rerefons de l'Hospital Internacional de Vic, que es va convertir en un cas paradigmàtic de l'organització i el funcionament dels hospitals del Servei Sanitari Internacional de les Brigades Internacionals.

Només calia trobar les troques de llana i fil per poder iniciar el tapís. Les primeres fonts que vaig explorar van ser les orals, i per això vaig contactar amb el doctor Vladimir Tismăneanu, fill d'Hermina Marcusohn, una estudiant de medicina que va treballar com a infermera a l'Hospital Internacional de Vic. També em vaig comunicar amb la professora d'espanyol Judith Berlowitz per explorar la seva coneixença amb la infermera nord-americana Hilda Bell, amb qui va participar en el moviment Dones de Negre a Berkeley amb motiu de la protesta contra l'ocupació de Palestina per part d'Israel. A tots dos els agraeixo la resposta als meus missatges, però aviat em vaig adonar que aquests i d'altres contactes no em proporcionarien el material necessari per elaborar la tesi.

Havien passat gairebé vuitanta anys de l'acabament de la guerra, les infermeres que havien estat a Vic o eren mortes o no els podia seguir el rastre; per tant, el més encertat era tan-car aquesta via. Calia centrar-se en altres fonts i em vaig cenyir a les arxivístiques. En l'àmbit internacional vaig recórrer, sobretot, a documents de les Brigades Internacionals custodiats per l'Arxiu Estatal Rus d'Història Sociopolítica (RGASPI) de Moscou i pel Tamiment Library/Robert F. Wagner Labor Archives a la Universitat de Nova York, en concret a la col·lecció Abraham Lincoln Brigade Archives (ALBA). A Espanya vaig visitar i treballar a l'Archivo General Militar d'Àvila i al Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH) de Salamanca, mentre que a Catalunya, tot i les consultes realitzades, les troballes van ser escasses. De tota manera, cal destacar la documentació obtinguda a l'Arxiu Municipal de Vic. Tot aquest moviment en la cerca d'informació, així com la visita que vaig fer a diferents ciutats i pobles d'Espanya on van treballar les infermeres destinades a l'Hospital Internacional de Vic, com ara Albacete, Tarancón, Saelices, Huete, Villanueva de la Jara i Benicàssim, entre d'altres, em va ajudar a prendre consciència que Vic va ser una parada més en el seu trajecte en la Guerra Civil, i també que, sovint, l'esperit de solidaritat forma part dels investigadors i investigadores de les Brigades Internacionals. Ho dic perquè en aquests viatges vaig trobar persones que em van ajudar i donar suport per anar avançant en el meu projecte.

En aquest moment, i després d'analitzar la informació recollida, vaig anar teixint un relat, tot contrastant i verificant, en la mesura del possible, la coherència entre les fonts primàries i les secundàries. Vaig fer meu el refrany *a poc a poc i bona lletra*. Estic convençuda que la feina feta servirà perquè d'altres confirmin, ampliïn o introdueixin matisos sobre l'Hospital

Internacional de Vic i sobre les infermeres que hi van treballar o, en tot cas, que hi van estar destinades.

Una vegada acabada i defensada la tesi, com a infermera faig meus els versos del poema *Tenen un nom*, de la també infermera Montse Bagaria (2020). Jo havia assolit l'objectiu de comprendre el compromís professional i polític de les infermeres estrangeres i espanyoles destinades a l'Hospital Internacional de Vic durant la Guerra Civil, però calia fer un pas més. Havia de procurar que la seva història i les seves veus fossin accessibles a tothom qui volgués conèixer-les i escoltar-les. L'aventura no havia acabat, havia fet molta feina i estava convençuda que la vida em brindaria l'avinentsa de difondre-la. I una manera de fer-ho podia ser a través d'un llibre.

Les ganes hi eren i la predisposició també, però el cos em deia que després de quatre anys, amb la pandèmia de la covid-19 pel mig, calia recuperar energies. Segurament necessitava un temps de repòs i trobar la fórmula adequada per materialitzar el llibre. La proposta va arribar en forma de projecte col·laboratiu. De nou, l'instint em deia que era una bona proposta, ja que sentia que hi convergien valors vinculats amb les Brigades Internacionals i amb les infermeres voluntàries que van formar-ne part. La solidaritat, la cooperació, el treball en equip, l'empatia i el respecte han estat qualitats que han facilitat la feina feta entre les editores, Gemma Redortra i Gemma Medina, el periodista Xavier Bardolet i jo mateixa.

En Xavier tenia un repte al davant: a banda de seleccionar els continguts que havien de formar part del llibre, calia trobar el to adequat que ajudés a captar l'atenció de les lectores i lectors. En el seu relat, són les infermeres les que prenen la paraula, i és a través dels diàlegs que la història cobra vida. Són elles les que esdevenen narradores de les tres etapes per les quals va passar l'Hospital Internacional de Vic, i és a través

dels seus records que ens traslladem a altres moments, àmbits i episodis viscuts durant el seu pas pel Servei Sanitari Internacional. A més, són les infermeres les que esdevenen el fil conductor entre la realitat concreta de l'hospital i una realitat més àmplia, com era la de les Brigades Internacionals i la participació de les dones a la Guerra Civil. Les converses entre les protagonistes incentiven la creativitat i la imaginació, però aquesta llicència literària no ha alterat el rigor de la investigació. Per això, a l'hora de construir els diàlegs s'han tingut en compte tant l'entorn de les infermeres com les circumstàncies que van viure; ambdós factors són imprescindibles per entendre el seu comportament, no per disculpar-lo, sinó per evitar fer judicis de caire personal, com feia sovint Antonio Silva, instructor del Partit Comunista del Servei Sanitari Internacional.

Em sembla pertinent il·lustrar amb un exemple la tècnica utilitzada a l'hora de plantejar els diàlegs. Quan la infermera nord-americana Sally Kahn va ser a Vic, el doctor Wilhelm Glaser, director de l'hospital, va sol·licitar-ne la repatriació, o si més no el seu trasllat a una casa de repòs, a causa del trastorn nerviós que patia, que feia que es discutís amb els ferits i malalts. Era el juny del 1938. L'Hospital Internacional de Vic no va ser el primer hospital on Kahn va tenir problemes: el maig-juny del 1937 va començar a tenir-ne a l'Hospital de Villa Paz (Saelices, Conca), on la seva manca de cooperació obligà la direcció a traslladar-la a l'Hospital de Belalcázar (Còrdova). El novembre del 1937, a l'Hospital de Villanueva de la Jara (Conca), ella mateixa va explicar que havia tingut problemes amb el personal de cuina i d'infermeria. Veient aquest panorama, en els diàlegs es podria presentar Sally Kahn com una infermera «antipàtica, prepotent i irrespectuosa», però els seus antecedents i les circumstàncies que va viure

a la Guerra Civil la humanitzen i permeten entendre que la duresa i la tragèdia que hi va viure van tenir conseqüències en la seva salut física i mental. Amb relació als antecedents, Kahn va arribar a Espanya el gener del 1937 i la van destinar a l'Hospital d'El Romeral (Toledo). Declaracions tant dels ferits com de la responsable de les infermeres nord-americanes, Fredericka Martin, posaven de manifest l'esforç, la dedicació, la simpatia i la calidesa de Kahn. Aquestes manifestacions, però, no coincideixen amb la manera d'actuar posterior. La resposta es troba en l'expulsió del seu marit brigadista, Jack Liffland, de l'Hospital de Villa Paz. De fet, ella sempre va considerar que Fredericka Martin no havia fet prou per mantenir-lo sa i estalvi. La por que el seu marit morís en combat es va apoderar de Sally Kahn; en realitat, tot i voler tornar als Estats Units, va anar allargant la seva estada a Espanya fins que el setembre del 1938, després d'un llarg període sense tenir-ne notícies, la van informar de la desaparició del marit. Era mort. Aquestes circumstàncies no disculpen les sortides de to que va tenir amb els ferits i malalts ni amb les companyes, però el seu comportament no es pot treure de context; això és el que s'ha procurat, tant en el seu cas com en el de les infermeres de les quals coneixem la història.

Hom podria pensar que, a mesura que es va descabdellant la història de l'Hospital Internacional de Vic, el dolor de Sally Kahn i d'altres infermeres, així com el patiment dels ferits i malalts, s'explicitaran en el relat. Però no: la guerra i els hospitals, concebuts com a unitats militars, eren territori dels homes, no pas de les dones, i per això només s'hi parlava de la guerra, i no de les pèrdues i del sofriment que comportava. Potser les infermeres n'eren conscients, o no; ara bé, en les seves narracions se centren a descriure les situacions viscudes, i és excepcional que facin referència a les emocions i als

sentiments que aquestes situacions els generen. És, doncs, en el relat dels esdeveniments que el lector se sentirà interpel·lat sobre l'impacte emocional de l'experiència viscuda. Per altra part, sembla que els espais facilitadors de contacte, complicitat i suport entre les infermeres van ser les diverses activitats de caràcter politicocultural, lligades a la lluita antifeixista.

Per a algunes d'elles, la rellevància atribuïda a aquestes activitats anava més enllà de la participació i, en conseqüència, les van incorporar en la seva activitat assistencial, estimulants els ferits i els malalts a participar-hi. Explicaven el lligam entre les cures i la lluita antifeixista, partint de la premissa que les cures de qualitat englobaven tant la dimensió física com la moral. Per això, per millorar l'estat d'ànim dels hospitalitzats, les infermeres havien d'afavorir la seva participació en activitats com ara l'elaboració de periòdics murals, la discussió sobre la premsa diària, l'assistència a cursos, el cant coral o el teatre en el grup artístic que s'havia creat, entre d'altres. Això no exclou que segurament moltes d'elles sabessin que aquestes activitats, a més de ser un mitjà per fer augmentar el compromís antifeixista dels participants, també eren un mecanisme de control en mans dels comissaris polítics, per vigilar la presència d'infiltrats i dissidents, en aquest cas dins el Servei Sanitari Internacional.

Més enllà de l'entramat sanitari i polític que va ser l'Hospital Internacional de Vic, aquest text connecta amb una memòria compartida de solidaritat, llibertat, estima i, al mateix temps, de por, ràbia, patiment, control i frustració. Una memòria que, en la guerra, posa en primer pla la contribució de les dones a la democràcia i les accions vinculades amb el sosteniment de la vida. Per a moltes d'elles, la Guerra Civil va suposar un punt i seguit en la lluita antifeixista, i cal destacar el significat que li van atribuir. Així ho va expressar la infermera

nord-americana Ruth Davidow: «És a Espanya on vaig entendre que mai s'ha de deixar la militància, aquesta és per a tota la vida. Si notem que un fet no és just, no se li ha de donar l'esquena. Mai ens hem de quedar asseguts i deixar passar les coses.» Aquesta continuïtat de la lluita contra el feixisme la va complementar la seva compatriota, la infermera Rebecca Schulman, en posar de manifest la força de la unitat i la solidaritat a l'hora d'assolir un canvi: «Jo vaig créixer a Espanya. Tothom era el teu camarada. Estàvem tots junts. Les barreres es van enderrocar. Així seria la vida si tothom es preocupés pels altres.» Per això, la seva lluita contra el feixisme va continuar amb la seva participació a la Segona Guerra Mundial, ja fos a l'exèrcit del seu país o bé col·laborant en la resistència, i més endavant la lluita es va ampliar a la defensa dels drets humans i civils.

Sigui com sigui, Vic va ser la ciutat escollida per les Brigades Internacionals per establir-hi un dels seus hospitals, i aquesta és la seva història, configurada a partir del testimoni d'algunes de les infermeres que hi van fer estada. Conscient que la història és complexa, aquesta és una de les múltiples lectures que té l'Hospital Internacional de Vic, on les infermeres atorgaven a les cures un aspecte polític lligat amb la lluita antifeixista.

Per a mi aquest llibre és un regal: conscient que aquesta història sempre m'acompanyarà, també sento que ja no em pertany. Té el significat de donar veu a les dones, a les infermeres, en un conflicte bèl·lic com va ser la Guerra Civil. Donar-los protagonisme és una manera de posar en qüestió una de les creences que m'ha acompanyat tota la vida, que «cal passar desapercebuda en l'àmbit públic» i, per extensió, excloure les dones i els seus relats dels llibres d'història. En el cas de la guerra, aquesta creença sol acompanyar-ne una altra, la de considerar que els relats de les dones no són importants,

que no tenen valor perquè la guerra és dels homes, i que per això no cal explicar ni el que van fer ni el que van viure, ni com ho van viure; de fet, a vegades tampoc hi va haver ningú per explicar-ho. De nou el SILENCI. En aquest cas, però, el llibre és una bona manera de trencar-lo i restituir la dignitat de les infermeres i de les dones, i alhora una forma de rebel·lar-se contra la seva invisibilitat.

M. Cinta SADURNÍ
Roda de Ter, 4 de juny de 2024